

Михаило М. ШЋЕПАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 21. 2. 2022.
Прихваћен: 10. 5. 2022.

ПОСТОЈИ ЛИ ПОТЕНЦИЈАЛ ИМПЕРФЕКТА?

У раду се анализира морфолошки, синтаксички и семантички статус конструкције коју чине имперфект помоћног глагола *хтјети/ићети* и инфинитив (нпр. *хоћаш доћи*), прије свега с обзиром на њено термилошко именовање *потенцијал имперфекта*. Анализа дате конструкције врши се у њеном саодносу са синонимним и блискозначним морфолошким и/или синтаксичким конструкцијама. Анализа је показала да нема никаквог основа дату конструкцију звати потенцијалом имперфекта, а такође ни сматрати посебним глаголским обликом, него да је у питању конструкција сложеног глаголског предиката.

Кључне ријечи: потенцијал имперфекта, потенцијал други, морфолошки глаголски облик, модална синтаксичка конструкција.

Сам термин *потенцијал имперфекта* први пут је употријебљен у хрватској граматици штампаној под именом црногорског језика 2010. године. Аутори те граматике су, ако се по корицама гледа, Аднан Чиргић, Јосип Силић и Иво Прањковић. Али кад се гледа по њеном садржају и по суодносу са *Граматицом хрватског језика* у издању Школске књиге из Загреба 2005. године – аутори су Јосип Силић и Иво Прањковић, будући да се текст тих двију граматика, изузимајући примјере за поткрепу, готово у потпуности подударе. Чиргићева улога је очито била да примјере из хрватске граматике освјежи „примјерима који без изузетка одишу ’црногоризмима’”. А под ’црногоризмима’ аутори су по правилу сматрали лексеме са источнохерцеговачким дијелекатским гласовима *Š* и *Ž*, који ето у ’црногорском језику’ имају статус ’фонема’, па лексеме у чијем саставу су ови гласови ’псеудофонеме’ налазе аутори наведених приручника тако радо и тако често употребљавају у свим могућим ’опримјерењима’” (Ковачевић 2013: 268).

* mihail.scepanovic@gmail.com

Мимо поцрногорчених примјера, једина граматичка новост која раздваја граматику под црногорским именом од оне преписане под хрватским именом јесте у морфолошком и синтаксичком дијелу у „црногорској” граматици увођење *потенцијала имперфекта* на мјесту *потенцијала другог* у хрватској граматици. Друкчије речено, у црногорској верзији хрватске граматике нема потенцијала другог, али зато има потенцијала имперфекта. На то аутори „црногорске граматике” скрећу пажњу већ у предговору, наглашавајући да је главна новост што је „у синтаксички опис црногорскога језика унијет и *потенцијал имперфекта*, којим се означава неостварена могућност, жеља или услов у прошлости (нпр. *хоћах виђети*). Прије ове граматике тај је глаголски облик третиран као дијалектално обиљежје” (ГраMATика ЦЈ 2010: 16). Није, међутим, у овој граматици потенцијал имперфекта унијет само у синтаксички, него и у морфолошки опис „црногорскога језика”. Наиме, у сложене глаголске облика, уз перфекат, плусквамперфекат, футур први, футур други и потенцијал, ова граMATика убраја и потенцијал имперфекта, за који каже: „Posebna je vrsta potencijala koji se gradi od imperfekta pomoćnoga glagola htjeti/šćeti i infinitiva glagola. Njime se označava neostvarena mogućnost, želja, uslov u prošlosti” [pa se daje paradigma glagola *viđeti* u potencijalu imperfekta: *hoćah/šćah viđeti... hoćahu/šćahu viđeti*] (ГраMATика ЦЈ 2010: 127).

Да се овај „глаголски облик” први пут у тој назовицрногорској граматици појављује под именом потенцијал имперфекта, указала је у критици дате граматике и Рајка Глушица, која каже:

Glagolski način *kondicional drugi* iz hrvatske u crnogorskoj gramatici nazvan je *potencijal imperfekta*. S obzirom na to da se prvi put pojavljuje pod ovim imenom i izdvaja kao poseban glagolski oblik, o potencijalu imperfekta se moralo reći mnogo više: opravdati njegovo uvođenje u sistem glagolskih načina, obrazložiti naziv, definiciju, značenja, funkcije i upotrebu, uz navođenje većeg broja primjera. Međutim, u crnogorskoj gramatici o novouvedenom glagolskom načinu imamo samo tri rečenice i to iste tri rečenice kao o *kondicionalu drugom* u hrvatskoj gramatici, iako se potpuno drukčije grade, dakle, različitog su oblika. Upotreba kondicionala drugog data je kroz primjere: *Bio bih vam se javio da sam imao vremena; Da nismo bili oprezní, bili bi nas prevarili*, u crnogorskoj verziji *potencijal imperfekta* predstavljen je preko istih primjera: *Hoćah vam se javiti da sam imao vremena; Da ne bijasmo oprezní, šćahu nas prevariti*. Iz navedenih primjera u obje gramatike slijedi konstatacija da je u ovakvim rečenicama *kondicional drugi*, alijas *potencijal imperfekta* zamjenjiv sa *kondicionalom prvim*, odnosno *potencijalom*. Dakle, ovako definisan, opisan i oprmjeren potencijal imperfekta uveden je u gramatiku crnogorskog jezika, izgleda samo zato da bi postojao pandan prema hrvatskome *kondicionalu drugom* (Глушица 2020: 160).

Из датог Глушичиног мишљења проистиче да је потенцијал имперфекта у црногорском језику само друго име за оно што се у сербокроатистици (па тиме и у србистици и кроатистици) зове *потенцијал или кондиционал други*. На такав закључак посредно упућује и поређење ове хрватске граматике под црногорским именом са *Црногорском граMATиком* Војислава Никчевића из 2001. године, у којој нема потенцијала имперфекта, али у морфолошком дијелу има кондиционал други (2001: 215). Примјере, и то из Његошевог и језика Петра I који одговарају тзв. потенцијалу имперфекта, В. Никчевић наводи у оквиру употребе инфинитива (*ићаше се клети, не ћасте бити похарани*,

хоћасмо кренути) (Никчевић 2001: 535), што посредно упућује на закључак да ову конструкцију Никчевић не сматра посебним глаголским обликом.

Из свега реченог могло би се закључити да потенцијал други и потенцијал имперфекта припадају творбено потпуно различитим морфолошким сложеним начинским (модалним) глаголским облицима: први се твори од потенцијала глагола *бити* и глаголског придјева радног (нпр. био бих дошао... били би дошли), док се други гради од имперфекта глагола *хтјети* (хотијах/хоћах/шћах) и инфинитива¹, с тим да и један и други имају исто синтаксичко значење.

А да ли је то тако? Пут до одговора води преко синтаксичке и дијалектолошке литературе у којој се, без термилошког одређења, анализирају конструкције које наведена хрватско-црногорска граматица назива потенцијалом имперфекта.

Најтемељније је о морфолошкој глаголској форми састављеној од имперфекта глагола *хтјети* и инфинитива писао Ј. Вуковић, посветивши јој готово 40 страница своје књиге *Синтакса глагола* (1967: 46–82). Из Вуковићеве студије сазнајемо да је на ову конструкцију и њену везу с потенцијалом, не сматрајући је посебним глаголским обликом, први пут скренуо пажњу 1921. године Љубомир Стојановић у својој студији о глаголским облицима, учивши да „инфинитив с имперфектом глагола *хтети* може се употребити место потенцијала [... не шћаше их достигнути = не би их достигао]” (Стојановић 1921: 205). Насупрот Љубомиру Стојановићу, Вуковић сматра да дата конструкција представља посебан морфолошки модални облик, који он назива „модалним перифрастичним глаголским обликом”, и да његово значење није сводљиво само на значење потенцијала (првог).

Као крунски аргумент за тврдњу да је у питању посебан модални глаголски облик, а не модална синтаксичка конструкција, Ј. Вуковић наводи статус модалног глагола *хтјети* у датом перифрастичком облику. „Овде”, ријечи су Вуковићеве, „немамо посла са семантичком вредношћу глагола *хтети*. Ако нестане условљености глаголског стања обележеног глаголом *хтети* у самом субјекту (глаголском и реченичном), носиоцу тог стања, онда лични облици глагола *хтети* губе своју вредност посебне речи, и своде се на функцију помоћних речи – помоћних глаголских облика” (Вуковић 1967: 51).

Што се пак значењске специфичности овог перифрастичног модалног глаголског облика тиче, Ј. Вуковић тврди да „перифрастички модални облик (имперфект од *хтети* + инфинитив) у својој широкој употреби прелази далеко границе значења у којима се може јавити потенцијал (погодбени начин). Али треба имати сигурност у језичком осећању да се ова глаголска конструкција разликује као таква од случајева кад исту конструкцију имамо са правим значењем глагола *хтети* (у имперфекту) са инфинитивом датог глагола (у ствари лични глаголски облик и његову допуну у инфинитиву)” (Вуковић 1967: 48). Ту своју тврдњу покушава доказати критеријумима властитог је-

¹ „...конструкција имперфект глагола *хтети* + инфинитив другог глагола (нпр. *Заиста га сустигнути шћаше*) не припада стандардном српском језику” (Танасић 2005:433).

зичког осјећања примијењеним у анализи примјера „из материјала покупљеног из говорног језика и из текстова писаца из југозападних наших крајева” (Вуковић 1967: 49). Дату конструкцију или перифрастички модални облик Вуковић сматра „језичком особином врло распрострањеном у говорном језику наших средишњих и југозападних говора. Код наших данашњих писаца [а Вуковић наводи примјере из Његоша, Љубише, Матавуља, Вука Поповића, Светозара Ђоровића, Глишића и Ћопића] она ће се наћи највише у дијалогу, који сам по себи одражава локалну боју језика” (Вуковић 1967: 66).

Вуковићеве анализе показују да ова перифрастична конструкција или облик служи за исказивање различитих нијанси модалних значења, а најчешће има „вредност која по значењу одговара кондиционалу (потенцијалу). У појединим контекстима овај се облик може посматрати и као „антепониран футуру I, као облик у неку руку претериталне будућности”. Вуковић је показао и да ова форма није нужно везана за „реченични облик са погодбеном (иреалном) или адверзативном реченицом, него је она много слободнија; и не само то, него овај, у ствари, перифрастички модални облик у својој широкој употреби прелази далеко границе значења у у којима се може јавити потенцијал”, уп. нпр. само: Било је то кад Швабо *ићаше доћи* [*би дошао] у нашу земљу. Дати примјери и њихово значење потпуно оповргавају мишљење Р. Глушице како је „потенцијал имперфекта” – „*pandan prema hrvatskome kondicionalu drugom*”. (Глушица 2020: 160).

Наведени Вуковићеви закључци добили су потпуну потврду у анализи употребе конструкције *хтет/ићет* + *инфинитив* у тутинско-новопазарско-сјеничком говору. (в. Вељовић 2018: 400–401).

Вуковићеве анализе, а посебно примјери на основу којих се оне врше, као и поједине успутне опсервације – отварају могућност и другачијег тумачења статуса конструкције коју је са хрватске преписана црногорска грамика назвала *потенцијал имперфекта*. Вуковић, наиме, уочава, и на примјерима из корпуса показује да у појединим случајевима, а посебно у значењу претериталне „будућности”, тј. значењу *прије него што* ће се догодити оно што је обиљежено глаголом у инфинитиву (нпр.: То је било кад *ићаху отићи* у Београд) – „могу бити у својству помоћног глагола употребљени претеритални облици – *имперфект*, и *аорист* и *перфект*, али се може напоменути да је имперфект најобичнији и овде у овој перифрастичкој форми” (Вуковић 1967: 70). Навешћемо само неколико примјера којима ту тврдњу Вуковић потврђује²:

То је било оне јесени кад сам *се стiao* (*се ићах, ићедок*) *оженити*; Да се не умјеша Саво Љусина и једног по једног изгура пијане људе, *хтједе доћи* и до пучњава; И ту да не побјегах ноћно, *хоћаше* ме чисто *објесити* паша; Ово дијете се родило таман оне године кад *смо ићели доселити* овамо, и сл.

² Њима се може придружити и примјер с аористом које проналазимо код Б. Вељовић: *ићеде је убит* да је ја не спаси (Вељовић 2018:79), као и примјер из мојих забиљешки из Дробњака (Горња Бијела, Шавник; информатор – Милан Истијановић 1964 : Ка да и неће *ићеде нас завадити*, само да с нама сеири. Е, нема Душка Пантова није на бијели свијет, па кад отаврзе да се смије – чуе се до Зеље Љубове. *Шћаше се закикотати*, кано Даринка Томова у свое вријеме.

Ако је импекатски облик глагола *хтјети* у овој конструкцији у истом значењу замјењив у највећем броју примјера *аористним* и *перфекатским*, логично се поставља питање како то да само постоји потенцијал имперфекта, а не и потенцијал аориста и перфекта. Већ та чињеница указује не само да термин *потенцијал перфекта* није адекватан за дати глаголски облик, ако је он посебан морфолошки глаголски облик.

Ако би постојао као посебан морфолошки облик, онда се његова творба не би могла везивати само за имперфекат глагола *хтјети*, него и за аорист и за перфекат, нпр: *Они шћаше /шћаху /шћели су отићи* да их ми не задржасмо. Сумњу да је у питању морфолошки посебан глаголски облик, отвара још и могућност замјена инфинитива конструкцијом *да+презент*, што потврђују и примјери које Вуковић наводи:

Шћаше да га зубима *закоље*; Они *хоћаху да се растану*; Боже мили чуда великога! / *Кад се шћаше* по земљи Србији, / по Србији земљи *да преврне*, и *да друга постане* судија, / ту кнезови нису ради кавзи, / већ је рада сиротиња раја; Народ *шћаше да се побуну*; Миле Пелеш *шћаше да умре*; итд.

Наведени примјери показују да ни модални глагол *хтјети* ни његова допуна нису везани само за једну форму. Модални глагол *хтјети* јавља се и/или у форми имперфекта, и/или форми аориста и/или форми перфекта, док се допунски глагол јавља у форми и/или инфинитива и/или форми *да+презент*. Друкчије речено, ни помоћни ни пунозначни глагол немају морфолошки „блокирану” форму. Само то је довољно за закључак да дата конструкција није посебан морфолошки облик него модална синтаксичка конструкција у функцији сложеног глаголског предиката. Она има баш ону вриједност какву има нпр. форма футуроида (тип: он *ће да дође*). И из истих разлога³, ако не и још јачих, ова се конструкција не може сматрати системским морфолошким обликом, па сљедствено ни посебним модалним морфолошким обликом ни на дијалекатском ни на стандарднојезичком нивоу.

³ У образложењу несистемског карактера футуроида наводи се: „Футуроид се, дакле, не може сматрати системским морфолошким обликом футура, јер је у супротности са системом морфолошких сложених глаголских облика, који се сви без изузетка творе комбинацијом личног облика помоћног глагола *бити* или *хтјети* и неличног облика основног глагола (ја *сам писао*; ја *бејаш писао*; ја *бих писао*; ја *ћу писати*...). Футуроид негира дато творбено системско правило јер комбинује два лична глаголска облика: лични енклитички облик презента глагола *хтјети* и презентски облик основног глагола (ја *ћу да пишем*). И не само што комбинује два лична презентска облика, него у свој творбени састав футуроид укључује и неглаголску ријеч – *везник да*. То је друго системско творбено огрешење овога облика. Наиме, сви морфолошки глаголски облици, без обзира јесу ли они прости или сложени, у свом саставу од врста ријечи имају само глаголе (прости се састоје од глаголске основе и наставка, а сложени од помоћног и основног глагола). У творби ниједног морфолошког глаголског облика у српскоме језику не учествује ниједна друга врста ријечи сем глагола. Глаголски облици су глаголски по томе што у свом саставу имају искључиво глаголе. Футуроид, међутим, у свом саставу осим два лична глаголска облика има још и *везник*. То је друга несистемска особина футуроида. Футуроид је, према томе, двоструко несистемски морфолошки глаголски облик: најприје по томе што на супрот свим другим сложеним глаголским облицима српскога језика настаје комбиновањем двају личних облика глагола, а затим и на основу тога што у његовој творби учествује *везник да* као неглаголска ријеч” (Ковачевић 2015: 41-42).

И да закључимо.

Анализа конструкције помоћног глагола хтјети/шћети и инфинитива и њеног саодноса са синонимним и блискозначним конструкцијама показала је да нема никаквог научног основа ову конструкцију звати *потенцијал имперфекта*. Јер, ако је имперфекатски облик глагола *хтјети* у овој конструкцији у истом значењу у највећем броју примјера замјењив *аористним* и *перфекатским* обликом, логично се поставља питање *како то да постоји само потенцијал имперфекта, а не и потенцијал аориста и перфекта*. Та чињеница недвосмислен је показатељ да термин *потенцијал имперфекта* није адекватан за дату глаголску конструкцију ако је она посебан морфолошки глаголски облик. А сумњу да је у питању морфолошки посебан глаголски облик, отвара још и могућност замјена инфинитива конструкцијом *да+презент* (уп.: *Шћаху/хтедоше/хтјели су се побунити / да се побуне*). Конструкција *да+презент* у саставу конструкције јасан је показатељ, баш као у случају футуроида (нпр. Он *ће да дође*), да то не може бити морфолошки глаголски облик.

Анализа је уз то показала да је спектар значења ове конструкције шири од значења потенцијала другог, па се зато ова конструкција не може сматрати синонимном потенцијалу другом, па самим тим ни другим именом за потенцијал други.

Из тога слиједи да се, без обзира на нијансе у значењу које проистичу из критеријума „сигурности у језичком осећању”, све конструкције с презентским, аористним и имперфекатским обликом глагола *хтјети* (*хтедоше / хтели су / хотијаху*) и конкурентним формама инфинитива и презента с везником *да* с много више основа могу сматрати синтаксичким конструкцијама сложеног глаголског предиката него конструкцијама у вриједности посебног морфолошког модалног глаголског облика.

ЛИТЕРАТУРА

- Вељовић 2018:** Бојана Вељовић, *Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице*, СДЗб, LXV/1, 1–476.
- Вуковић 1967:** Jovan Vuković, *Posebni perifrastični modalni glagolski oblici u srpskohrvatskom jeziku, Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za udžbenike, 29–82.
- Глушица 2020:** Rajka Glušica, *Crnogorski jezik i nacionalizam*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Граматица ЦЈ 2010:** Adnan Ćirgić, Ivo Pranjković, Josip Silić, *Gramatika crnogorskoga jezika*, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Ковачевић 2013:** Милош Ковачевић, *О актуелном правопису и граматици 'црногорског језика', Лингвистика као србистика*, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, 243–271.
- Ковачевић 2015:** Милош Ковачевић, *Међуоднос футура првог и футуроида, О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен, 11–46.

Никчевић 2001: Vojislav Nikčević, *Gramatika crnogorskog jezika*, Podgorica: DANU.

Силић/Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Стојановић 1921: Љубомир Стојановић, О значењу и употреби глаголских облика у реченицама, *Јужнословенски филолог*, II/3-4, 189–210.

Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глаголских облика, у: Предраг Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска, 345–476.

Mihailo Šćepanović

IS THERE AN IMPERFECT CONDITIONAL?

Summary

The paper analyses the morphological, syntactic and semantic status of the construction which consists of the imperfect of the auxiliary verb *htjeti / šćeti* and the infinitive (e.g. *hoćah doći*). The correlation of a given construction with synonymous and close-meaning constructions is included in the analysis. It has been shown that there is no scientific basis to call this construction the imperfect conditional. For, if the imperative form of the verb *to want (htjeti)* in this construction in the same meaning is interchangeable with the aorist and perfect forms in most cases, the logical question is: how then that there is only the conditional of the imperfect and not the conditional of the aorist and the perfect. This fact is an unequivocal indication that the term *perfective conditional* is not adequate for a given verb construction if it is a special morphological verb form. And the suspicion that this is a morphologically special verb form, also opens the possibility of replacing the infinitive with the construction *da + present* (cf.: *Šćahu / htedoše / htjeli su se pobuniti / da se pobune*). The construction *da + present* in the composition of the construction is a clear indication that it cannot be a morphological verb form, just as in the case of the futuroid (e.g. *On će da dođe*).

The analysis has also shown that the range of meanings of this construction is wider than the meaning of the second conditional, so this construction cannot be considered synonymous with the second conditional, and therefore not another term for the second conditional.

The basic conclusion of the analysis is: regardless of the nuances in the meaning that arise from the criterion of 'security in linguistic sense', all constructions with present, aorist and imperfect form of the verb *to want (htedoše / htjeli su / hotjahu)* and competing forms of infinitives and present with the conjunction 'da' can be however considered syntactic constructions of a complex verb predicate and not constructions in the value of a special morphological modal verb form.

Key words: imperfect conditional, second conditional, morphological verb form, modal syntactic construction.